

A stylized black and white graphic of a globe, showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczotł,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika *Studia Geohistorica*

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction

for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data

on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylńska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014
(Joachim Stephan) 249

Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016
(Urszula Myga-Piątek) 252

Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5)
(Bohdan Smereka) 260

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.
(Dariusz Brykała) 275

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.
(Łukasz Musiaka) 277

„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r.
(Jerzy Ostrowski) 282

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.
(Jarosław Suproniuk) 287

XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r.
(Michał Gochna) 295

39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r.
(Kamil Nieścioruk) 297

Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyncu w dniach 26–28 września 2016 r.
(Lucyna Szaniawska) 299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

Zjednoczone (Kazimierza Bielawskiego), Brazylię (Florestana Rozwadowskiego) i Argentynę (Roberta Chodasiewicza). Referent zwrócił też uwagę na uwzględnionych w słowniku aktywnych kartografów wojskowych, którzy po odejściu ze służby zostali nauczycielami akademickimi i mogą się poszczycić dużym dorobkiem naukowym (m.in. Franciszek Biernacki, Stanisław Pietkiewicz i Wiktor Grygorenko). Tylko jednym autorem i jego dziełem zainteresował uczestników sesji Kamil Nieścioruk (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie). Opowiedział mianowicie o okolicznościach powstania i treści najstarszego planu całego Lublina w skali ok. 1:3600, który został wykonany przez inżyniera wojskowego C. d'Örkena i wydany w 1716 r. na potrzeby odbywających się w tym mieście rokowań konfederacji tarnogrodzkiej.

Na ostatni temat sesji referatowych organizatorzy wybrali „Konserwatorstwo”, ale umieścili tu tylko jedno, za to bardzo interesujące wystąpienie, stanowiące kontynuację i podsumowanie problematyki poruszanej w trzech referatach z grudziądzkiej części konferencji. W imieniu siedmioosobowego zespołu autorów z Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK Dorota Jutrzenka-Supryn zaprezentowała unikatową pod wieloma względami wielką rękopiśmienną mapę gospodarczą tzw. Pszczyńskiego Wolnego Państwa Stanowego w skali ok. 1:17 500. Została ona opracowana w 1636 r. przez Andrzeja Hindenberga i od tego czasu była intensywnie użytkowana, wskutek czego zachowała się w bardzo złym stanie, wymagającym gruntownych zabiegów konserwatorskich. Tematem referatu były wnikliwe kompleksowe badania tego cennego zabytku, które posłużyły do wykonania jego wartościującej oceny i wyboru optymalnego sposobu uratowania.

Obrady zakończyła krótka ogólna dyskusja, w której głównie uzupełniano wystąpienia niektórych referentów, a poza

tym zwrócono uwagę na specyfikę miejsca map wojskowych i wojennych w klasyfikacji dzieł kartograficznych oraz różne podejścia do relacji między kartografią wojskową a cywilną na przykładzie sytuacji we współczesnych Niemczech. Konferencję podsumował i zamknął Radosław Skrycki, dziękując współorganizatorom za wysiłek, a uczestnikom za aktywność i wytrwałość. Zwrócił uwagę, że toruńsko-grudziądzkie obrady „wyjątkowo trzymały się tematu”, a ponadto poinformował o następnych planowanych spotkaniach i zapowiedział, że pełne teksty referatów ukazać się jako kolejny tom serii „Z Dziejów Kartografii”. Opublikowanie ich w możliwie nieodległym czasie będzie prawdziwym miernikiem sukcesu XXX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, jako że *verba volant, scripta manent!* Pamiętali o tym organizatorzy wymienionych na początku tego sprawozdania toruńskich konferencji z lat 1987 i 1994 poświęconych kartografii wojskowej, wydając obszerne tomy materiałów. Treść zapowiedzianej publikacji będzie ich cennym uzupełnieniem i rozwinięciem. ■

Jerzy Ostrowski
(Warszawa)

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.

W dniach 16–17 listopada 2016 r. w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” odbyła się II konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” –

„Wieś minioną, lecz obecną: ślady dawnych wsi i ich badania”¹. Dwudniowe obrady, podczas których wygłoszono 27 referatów, otworzył dyrektor muzeum Andrzeja Sośnierz.

Jako pierwszy referent wystąpił Pavel Vařeka z Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilźnie (Západočeská univerzita v Plzni), wygłaszając tekst pt. *Archeology of the Deserted Later Medieval, Post-Medieval and Modern Villages in West Bohemia*. Bazując na wynikach badań archeologicznych i prac terenowych Wydziału Archeologii swojej placówki, ukazał czynniki hamujące rozwój osadnictwa w zachodnich i południowo-zachodnich Czechach. Podkreślił, że o ile badania dotyczące zniszczeń z XV oraz XVII w. (zwłaszcza w okresie wojny trzydziestoletniej) mają w czeskiej/czechosłowackiej nauce długą tradycję, o tyle problem czystek etnicznych w Czechach po 1945 r. nie cieszył się dotąd zbyt dużym zainteresowaniem. Referent omówił zmiany w krajobrazie kulturowym spowodowane przesiedleniem około trzech milionów czeskich Niemców. W porównaniu ze stanem sprzed 1938 r. po 1945 całkowicie zanikło 54% wsi, natomiast 17% zostało opuszczonych, a po latach stopniowo ponownie zasiedlanych.

Maria Legut-Pintal z Politechniki Wrocławskiej zaprezentowała *Zapomniane lecz obecne: relikty średniowiecznej sieci osadniczej w środkowym dorzeczu Nysy Kłodzkiej*. Na przykładzie będącego własnością biskupów wrocławskich księstwa nyskiego referentka omówiła proces organizowania nowej sieci osadniczej na terenach niezasiedlonych oraz etapy modernizacji wcześniejszego osadnictwa na omawianym terytorium. Zmiany, które zaszły tam w średniowieczu, widoczne są do dnia dzisiejszego, a dotyczą przede wszystkim

układu wsi. Maria Legut-Pintal przedstawiła również – na podstawie zachowanych źródeł pisanych, wyników badań archeologicznych, a także analizy danych z LIDAR-u – kilka zaginionych wsi i folwarków oraz jednoskrzydłowych dworów rycerskich z ziemi nysko-otmuchowskiej i dystryktu grodkowskiego. Dzięki połączeniu różnorodnych metod i technik badawczych możliwe było odnalezienie w terenie materialnych relikwów sieci osadniczej opuszczonej już w średniowieczu.

W referacie *Osadnicze „rozpoznanie bojem”? Zaginione średniowieczne wsie ziemi muszyńskiej* Krzysztof Fokt z Uniwersytetu Jagiellońskiego pokazał na przykładzie zachowanych źródeł pisanych (począwszy od dokumentu Władysława Jagiełły z 1391 r.), jak można analizować poszczególne etapy funkcjonowania niektórych zaginionych wsi w ziemi muszyńskiej, będącej własnością biskupów krakowskich w latach 1391–1781: od lokacji do ich zaniku w źródłach pisanych. Brak dokładnych informacji o miejscach przeprowadzonych lokacji powoduje, że zdecydowana większość badań terenowych nie przynosi oczekiwanych rezultatów; pozostaje więc snucie domysłów nad genezą lokacji i planowanymi funkcjami gospodarczo-społecznymi zaginionych wsi w omawianym regionie.

Jako przedstawiciel Uniwersytetu Karola w Pradze (Univerzita Karlova v Praze) wystąpił Tomáš Klír z referatem *Utváření a proměny vrcholně středověké a raně novověké vsi v Čechách – výzkumy ústavu pro archeologii Univerzity Karlovy v Praze*. Podobnie jak Pavel Vařeka nawiązał do prowadzonych przez czeskich naukowców prac archeologicznych oraz badań nad zmianami zachodzącymi w czeskiej wsi w średniowieczu i czasach nowożytnych. Przedstawił też najważniejsze wyniki badań nad siecią osadniczą i krajobrazem kulturowym w Czechach przeprowadzonych z ramienia uniwersytetu.

¹ Pierwsza konferencja z tego cyklu, zatytułowana „Wieś zaginiona – stan i perspektywy”, odbyła się w tym samym miejscu w dniach 16–17 października 2014 r., a jej rezultatem jest zbiór materiałów: *Wieś zaginiona. Stan i perspektywy badań*, red. P. Nocuń, A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, Chorzów 2016.

Efekty realizacji grantu „Historyczna zabudowa wiejska ziemi raciborskiej, stan istniejący i rewaloryzacja” omówiła w referacie *Wieś raciborska – wyniki badań prowadzonych w latach 2007–2014* Elżbieta Rdzawska-Augustin z Politechniki Śląskiej. Badania prowadzone były po obu stronach Odry: w gminach Krzanowice oraz Kuźnia Raciborska. Posługując się kilkoma przykładami, referentka ukazała wpływ warunków glebowych na kształt wsi: zakładane przez cystersów wsie na prawym brzegu Odry położone były na ubogich glebach o dużym zalesieniu, lewobrzeżne zaś powstawały na urodzajnych. Słuchacze dowiedzieli się też, że głównym celem projektu ma być wyznaczenie najstarszych i najbardziej cennych elementów wsi, które należałoby objąć ochroną konserwatorską, a część z nich mogli obejrzeć na prezentowanych fotografiach.

Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu reprezentował Witold Przewoźny z wystąpieniem pt. *Domy z żelaza – śladami dawnych osad olęderskich w Puszczy Pyzdrowskiej*. Domy z żelaza zawdzięczały swoją nazwę masowemu wykorzystywaniu rudy tego metalu w budownictwie mieszkalnym i gospodarczym na terenach Puszczy Pyzdrowskiej. W latach 1746–1793 obszar ten został zagospodarowany przez osadników, którzy założyli łącznie 58 wsi i odosobnionych osad. Na przykładzie wielu zdjęć referent omówił pozostałości oraz ślady obecności olędrów na tym terenie, m.in. system kanałów na obszarach podmokłych czy kształty wsi – od typowej rzędówki bagiennej po osadnictwo rozproszone. Według autora wystąpienia inwentaryzacja zachowanych zabudowań olęderskich (niektóre do dziś zamieszkują nieliczni potomkowie osadników) powinna objąć także opuszczone i rozpadające się chaty oraz zapomniane i zrujnowane cmentarze. Jednym z przykładów wskazujących na umiejętności olędrów jest fakt, że podczas powodzi w 2010 r. skansen olęderski

w Chrystkowie nie został zalany, chociaż cała okolica znalazła się pod wodą.

Paweł Konczewski z Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu w imieniu własnym oraz współautorów – Radosława Biela z Politechniki Wrocławskiej i Pawła Zawadzkiego – przedstawił *Relikty wiejskiego hutnictwa żelaza doby preindustrialnej w krajobrazie Puszczy Zgorzeleckiej*. Wśród wielu kierunków eksploatacji tego lasu jednym z ważniejszych było hutnictwo żelaza. Od XIV do XVII w. funkcjonowało na tym obszarze ponad trzydzieści kuźnic przetwarzających rudę darniową. Jednym z rezultatów tej formy eksploatacji puszczy było rozproszenie osadnictwa wiejskiego, które wynikało z dostosowywania się do potrzeb przemysłu. Przedstawione zdjęcia terenowe ukazały czytelne do dziś relikty zanikłych osad hutniczych: pozostałości grobli, stawów czy młynówek, ruiny kuźnic i innych budynków przemysłowych oraz hałdy żużli hutniczych. W lasach można również odnaleźć pozostałości mielerzy, w których wypalano węgiel drzewny, oraz inne świadectwa wydobywania rudy. Autorzy podkreślali, iż duża część ocalałych obiektów gospodarczych z XV–XVIII w. uległa znacznemu zniszczeniu po 1945 r. Referent omówił m.in. trudności związane z odnalezieniem pozostałości po zamku w Nowoszowie, który został spalony przez mieszczan zgorzeleckich ok. 2–3 lat po wybudowaniu przez Bolka II Świdnickiego.

Katarzyna Trojanowska z Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej wystąpiła z referatem *Czytanie znaków – wysiedlone wsie polsko-ruskie (relikty po 70 latach nieistnienia)*, w którym przedstawiła, jak można łączyć odnajdywane ślady topograficzne z pamięcią mieszkańców. Na przykładzie okolic Przemyśla pokazała, jakie wyniki osiąga się, porównując informacje archiwalne i dawne fotografie z ledwo czytelnymi pozostałościami materialnymi w terenie, np. zniszczonymi kapliczkami, zdewastowanymi krzyżami

czy pozostałościami nielicznych i zarośniętych sadów. W dalszej części obrad Katarzyna Trojanowska wygłosiła kolejny referat: Ślady polskiej kultury ludowej we wsiach byłego województwa lwowskiego, nawiązujący tematyką do poprzedniego. Przypomniała jednocześnie o polityce władz radzieckich i podejmowanych przez nie działaniach, które miały doprowadzić do wyludnienia wsi, a w konsekwencji – do wymierania całych regionów. Takie miejscowości określane były jako „*бесперспективные села*”. Nie wolno w nich było nikogo zameldować (nawet współmałżonka czy nowo narodzonego dziecka) ani wybudować domu, a szlaki komunikacyjne między nimi, zwłaszcza drogi, były celowo niszczone, aby doprowadzić do izolacji i całkowitego braku połączenia z innymi osadami. Referentka przedstawiła pozostałości kultury ludowej omawianego terenu odnalezione dzięki badaniom prowadzonym w latach 2008–2009 – materialne (np. zdewastowane kapliczki przydrożne i pozostałości zabudowań) oraz duchowe (ocalałe zwyczaje, obrzędy, ludowe zabobony czy zachowane elementy folkloru).

Wystąpienie Ewy Baniowskiej-Kopacz z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk zatytułowane zostało *Relikty dawnej struktury osadniczej a wybrane formy życia społecznego. Przykład z wsi Beskidu Śląskiego*. Na podstawie badań przeprowadzonych na terenach Jaworzynki, Kamesznicy oraz Koniakowa referentka zaprezentowała swoje spostrzeżenia dotyczące zanikających form życia społecznego, jakimi są współdziałanie i wzajemna pomoc. W tzw. tradycyjnych społecznościach były one podstawą stosunków ekonomiczno-gospodarczych oraz towarzysko-społecznych. Po 1945 r. wzajemna pomoc i współdziałanie mieszkańców badanych wsi określone były swoistymi regułami postępowania oraz zachowań, których przekroczenie lub niespełnienie pociągało za sobą ryzyko

sąsiedzkiego ostracyzmu, izolacji towarzyskiej lub – w najlepszym razie – braku pomocy ze strony sąsiadów. Analizowane zachowania ukazują zależności i powiązania pomiędzy mieszkańcami danej społeczności a historycznie ukształtowaną strukturą osadniczą, która jest jeszcze widoczna w krajobrazie badanych wsi.

W referacie *Wieś niezrozumiana. Badania nieinwazyjne kopca w Krzczonowie, gmina Opatowiec, powiat kazimierski* Piotr Wroniecki z Uniwersytetu Wrocławskiego przedstawił wyniki badań z lat 2009 i 2015 prowadzonych wspólnie z Jerzym Sikorą (Uniwersytet Łódzki) oraz Romanem Brejchą (Archeologický ústav Akademie věd České republiky) w ramach projektu „Ukryte krajobrazy kulturowe zachodniomałopolskich wyżyn lessowych. Metody niedestrukcyjne w archeologicznym studium osadniczym” sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Na podstawie badań nieinwazyjnych referent przedstawił nową interpretację obiektu wpisanego do rejestru zabytków archeologicznych i funkcjonującego jako kopiec – przypuszczalny kurhan z epoki neolitu lub brązu. Badania z wykorzystaniem metod teledetekcyjnych, geofizycznych (m.in. elektrooporowych i magnetycznych), zdjęć lotniczych, a także zastosowanie analitycznych badań powierzchniowych wskazują na późnośredniowieczną metrykę obiektu. Świadczą o tym m.in.: forma przestrzenna i pierwotny zasięg kopca, obecność fosy, powiązanie z traktami komunikacyjnymi i odkrytymi pozostałościami towarzyszącej zabudowy oraz liczne znaleziska numizmatyczne, a także bogaty zbiór ceramiki późnośredniowiecznej.

Reprezentujący Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze Henryk Dumin omówił *Relikty utraconych przestrzeni w tradycjach dolnośląskich osiedleńców po 1945 r.* Na podstawie badań, a przede wszystkim osobistych kontaktów i doświadczeń wyniesionych z uczestnictwa w różnych spotkaniach, festiwalach, świętach i uroczysto-

ściach omówił zachowaną do dziś tradycję i zwyczaje ekspatriantów oraz przesiedleńców z Dolnego Śląska po 1945 r. Przedstawiając zachowane elementy folkloru i wierzeń ludowych – m.in. górali czadeczkich, a zwłaszcza Polaków z Wołynia, którzy udali się do Bośni i dopiero po 1945 r. zdecydowali się przyjechać na Dolny Śląsk – referent zwrócił uwagę na możliwości odtworzenia zwyczajów ludności polskiej sprzed 1939 r. Oprócz przedstawienia wielu fotografii dokumentujących zachowaną tradycję tej grupy urozmaicił swoje wystąpienie anegdotami i przypowiastkami oraz osobistym wykonaniem fragmentów ocalonych od zapomnienia piosenek i przyspiewek ludowych.

Tomasz Marcysiak z Wyższej Szkoły Bankowej w Toruniu zatytułował swój referat *Kosznaideria – problem czy fenomen tożsamości* i już na wstępie wyjaśnił trudności, jakie napotkał w trakcie badań na tym terenie, położonym w trójkącie: Chojnice – Kamień Krajeński – Tuchola. Zastosowane metody – m.in. pamiętnikarska, obserwacja uczestnicząca oraz wywiad narracyjny i swobodny – ukazują, że obraz tożsamości historycznej i zbiorowa definicja sytuacji ulega już rozmywaniu. Ubywa osób wiekowych, które pamiętałyby lata czterdzieste lub pięćdziesiąte XX w. i tylko nieliczni mogą wspominać czasy sprzed 1939 r. Jak podkreślał referent, poszukiwanie zbiorowej pamięci w Kosznaiderii było nie tylko zmierzaniem się z warsztatem etnografii i socjologii jakościowej, ale i konfrontacją z własną tożsamością.

Na zakończenie pierwszego dnia obrad Olga Smoleńska z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przedstawiła *Przykłady wsi zaginionych obecnych i nieobecnych we współczesnej turystyce w Wielkopolsce i na Kujawach (Case Study: Biskupin, Boruja Kościelna, Bobrowniki nad Prosną, Pędziwiatry-Głaz, Nieszawa Stara, itp.)*. Referentka omówiła rozwój i kierunki współczesnej turystyki wzdłuż (i wokół) miejscowości mających w przeszłości duże

znaczenie w skali regionów oraz kształtujących kulturę całej Polski. Wskazała również na te mniej znane, które mogą wyznaczać kolejne kierunki turystyki w bliskiej przyszłości. Podkreśliła znaczenie turystyki wiejskiej i agroturystyki w promowaniu osad i miejscowości, które mają największą autentyczność historyczno-kulturową w danym regionie.

Drugi dzień obrad otworzyła Elżbieta Trocka-Leszczyńska z Politechniki Wrocławskiej przygotowanym wspólnie z Elżbietą Rdzawską-Augustin referatem pt. *Wsie łużyckie, ich układy przestrzenne i architektura*. Osady będące obiektem badań leżą obecnie na terenie trzech państw: Czech, Niemiec i Polski. Ich charakterystyczną cechą jest układ owalnicowy, a zabudowa opiera się na budownictwie przysłupowym, które łączy w sobie cechy różnych konstrukcji: murowaną, słupową, szkieletową i wieńcową. Przedstawione wsie łużyckie stanowią dziedzictwo ciągle żywej kultury społeczności zamieszkującej ten obszar. Posługując się m.in. przykładami Obercunnersdorfu oraz Waltersdorfu, referentka pokazała, że możliwe jest jeszcze odnalezienie całych wsi, w których występuje zabudowa przysłupowa z różnymi elementami konstrukcji architektonicznej.

Paweł Konczewski z Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu wystąpił w imieniu zespołu w składzie: Magdalena Konczewska (Uniwersytet Wrocławski), Barbara Kwiatkowska (Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu), Agata Sady (Muzeum Śląskie w Katowicach), Jacek Szczurowski (Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu), Agnieszka Tomaszewska (Uniwersytet Wrocławski), Piotr Wroniecki (Uniwersytet Wrocławski) oraz Paweł Zawadzki. W referacie pt. *Złożoność procesu poznawania przeszłości obszarów wiejskich na przykładzie badań opuszczonej wsi Tormersdorf-Toporów* przedstawił wyniki badań prowadzonych od 2014 r. Zajęcie się opuszczoną wsią na Łużycach

Górnych wynikało z założenia, że powstanie i funkcjonowanie osady było uzależnione od lokalnych warunków środowiskowych, będących rezultatem podejmowanych działań kulturowych, a ocalałe dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe jest materialną pozostałością po zaginionej osadzie. Jednym z celów projektu było rozpoznanie lokalnych ekosystemów oraz sposobów ich eksploatacji przez mieszkańców wsi, jak również zrozumienie zmian krajobrazowych zachodzących w wyniku działalności ludzkiej. W założeniu badania te miały być prowadzone równoległe z poznawaniem kultury materialnej mieszkańców badanej wsi i pozyskiwaniem informacji o biologii badanej społeczności (np. badania hipoplazji szkliva). Aby rekonstrukcja przeszłości była jak najbardziej pełna i wszechstronna, a na badanym terytorium możliwe było wykorzystanie różnorodnej metodologii, powołano interdyscyplinarny zespół naukowy skupiony przy Katedrze Antropologii Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.

W imieniu zespołu w składzie: Renata Ablamowicz, Dominika Kofel, Agata Sady, Jacek Soida (wszyscy Muzeum Śląskie w Katowicach) oraz Piotr Wroniecki (Uniwersytet Wrocławski) wystąpił Przemysław Duleba z Uniwersytetu Wrocławskiego. W referacie zatytułowanym *W poszukiwaniu zaginionych wsi celtyckich na Górnym Śląsku. Badania interdyscyplinarne na dwóch stanowiskach z okresu lateńskiego w Samborowicach* omówił wyniki badań archeologicznych prowadzonych w tej miejscowości od 2013 r. Wykopaliska poprzedzone zostały szczegółową prospekcją powierzchniową, magnetyczną i grawimetryczną oraz analizą dokumentacji archiwalnej. W wyniku tych prac odkryte zostały zgrupowania relikwów budynków, a analizy radiowęglowe przeprowadzone na szczątkach roślin odnalezionych w wypełniskach obiektów wskazują, że osada użytkowana była

w okresie środkowolateńskim. Dzięki tym badaniom Samborowice stały się jedną z najlepiej poznanych osad lateńskich w Polsce. Członkowie zespołu wyrazili nadzieję, że dalsze wykopaliska oraz analizy archeobotaniczne i archeozoologiczne pozwolą lepiej zrekonstruować obraz funkcjonowania osady celtyckiej z Górnego Śląska i porównać go z innymi tego rodzaju miejscami w Europie.

W dalszej części obrad przewidziane było wystąpienie Stanisława Kołodziejskiego z Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie i Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddziału w Krakowie. Referat pt. *Maniowy – zatopiona wieś* nie został jednak wygłoszony ze względu na stan zdrowia autora.

Paweł Duma przedstawił wyniki badań archeologicznych prowadzonych wspólnie z Anną Łuczak i Jerzym Piekalskim (wszyscy Uniwersytet Wrocławski) w wystąpieniu zatytułowanym *Kopaniec w Górach Izerskich – wstępne wyniki badań archeologicznych*. Tytułowa wieś została założona w XIV w., a jej dynamicznego rozwoju nie zahamowała nawet wojna trzydziestoletnia (1618–1648). Poszczególne fazy osadnictwa widoczne są w układzie miejscowości i jej podziale na dwie części – górną (na wysokości do 700 m n.p.m.; spadek liczby zabudowań oraz zanik gruntów rolnych i łąk zaczęły się po 1945 r.) oraz dolną (starszą, o regularnym rozplanowaniu przestrzennym). Obiektem badań archeologicznych przeprowadzonych w dwóch sezonach było gospodarstwo z przełomu XVIII i XIX w. oraz jedna z wielu kamiennych konstrukcji niezwiązanych z działalnością rolniczą, o nieustalonej jak dotąd funkcji. Referent podkreślił, że stan badań nie pozwala jeszcze na formułowanie wniosków dotyczących funkcjonowania i znaczenia badanych obiektów; wciąż więcej jest tu pytań i hipotez niż odpowiedzi.

Adam Lokś z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu omówił wyniki swoich badań w referacie *Przysiółki nad-*

rzeczne na Dolnym Śląsku w perspektywie historycznych zobrazowań lotniczych. Punktem wyjścia były dla niego fotomozajki lotnicze wykonane w czasie drugiej wojny światowej przez Luftwaffe. Widoczne na nich odosobnione przysiółki nad brzegiem środkowej Odry są jedną z charakterystycznych form układu przestrzennego wsi dolnośląskiej. Zmiany zachodzące w krajobrazie referent ukazał na podstawie danych ze skaningu laserowego, przeprowadzonych obserwacji i badań terenowych oraz wyników analizy archiwalnych danych kartograficznych, a także dawnych fotografii i rycin. Wszystkie zebrane informacje zostały zintegrowane w Systemie Informacji Geograficznej, co pozwoli ocenić stan zachowania zabytkowych struktur osadniczych w kontekście współczesnej ochrony krajobrazu kulturowego.

Agnieszka Nowicka z Politechniki Wrocławskiej oraz Elżbieta Rdzawska-Augustin z Politechniki Śląskiej przedstawiły referat *Międzynarodowe warsztaty studenckie nt. ochrony zanikającej ludowej architektury łużyckiej* przygotowany we współpracy z Elżbietą Trocką-Leszczynską z Politechniki Wrocławskiej. Przypomniały w nim dwudziestodwuletnią już tradycję międzynarodowych warsztatów projektowych, w których biorą udział studenci Politechniki Śląskiej i Wrocławskiej i studenci architektury z Niemiec oraz Czech. Celem spotkań jest ratowanie niszczących budynków i założeń drewnianej zabudowy łużyckiej (domów przysłupowych, *Umgebände*). Tematem przewodnim spotkania w 2016 r. była rewitalizacja obszaru miejscowości Seifhennersdorf w ramach projektu „Niemieckie ulice ryglowe: Revitalisierung eines Innerstädtischen Gebietes in Seifhennersdorf im Rahmen. Der Deutschen Fachwerkstraße”. W ramach warsztatów odbyły się wykłady tematyczne związane z drewnianą architekturą Saksonii, ze szczególnym uwzględnieniem konstrukcji przysłupowej. Zadaniem studentów było m.in. zaprojek-

towanie koncepcji rewitalizacji ulic łużyckich miejscowości (m.in. Großschönau) z uwypukleniem zachowanego budownictwa szkieletowego. Jednym z efektów prac ma być dokumentacja (m.in. fotograficzna) zanikającej łużyckiej architektury ludowej o konstrukcji ryglowej i przysłupowej.

Marta Siłakowska z Uniwersytetu Zachodniopolskiego w Pilźnie przedstawiła tekst pt. *Gieczęcie w Czechach, Morawianie w Polsce – czy w każdej legendzie jest ziarno prawdy? Średniowieczne osadnictwo jenieckie w środkowej Europie*. Referentka przedstawiła jeden z powszechnych procedurów praktykowanych przez średniowiecznych władców, czyli przesiedlanie ludności z terenów nowo zajętych, najczęściej w wyniku konfliktów zbrojnych lub wypraw łupieskich. Czasem ludzie ci rozpraszał się w nowym otoczeniu, ale częściej osiedlano ich w jednym miejscu, tworząc nową osadę z dawną nazwą bądź nową, ale nawiązującą do miejsca, z którego przybyli jeńcy (np. *Morawy, Uherce*). W identyfikacji osad zamieszkałych przez ludność obcą etnicznie pomagają toponomastyka oraz informacje ze źródeł pisanych, w niewielkim zaś stopniu archeologia. Analizując niektóre nazwy wsi jenieckich, autorka wskazała na problemy, których rozwiązanie powinno przyczynić się do poszerzenia wiedzy o średniowiecznym osadnictwie jenieckim.

W wystąpieniu *Pochodzenie nazwy wsi Jankowice – legenda czy fakty?* Ewa Kubica z Politechniki Śląskiej pokazała, jak legendarna nazwa wsi wywodząca się od rycerza Janika/Jaksy wpłynęła na tożsamość miejscowej społeczności w gminie Kuźnia Raciborska. Wykorzystując źródła do historii Śląska z przełomu XII i XIII w., początków historii opactwa cystersów w Rudach (sprowadzonych z Jędrzejowa) oraz działalności księcia Henryka Brodatego, referentka podjęła próbę odnalezienia źródeł legendy i ukazania, jak przez ponad osiemset lat ślady historii przetrwały w ustnej tradycji wiejskiej.

Reprezentująca Uniwersytet Wrocławski Dagmara Adamska zaprezentowała referat *Śląskie nazwy polne – Kartoteka Artura Zobla i spuścizna Ernsta Maetschkego. Problematyka wstępna*. Nazwy polne, które obejmują miana nieoficjalne i lokalne (np. fragmenty gruntów, wzniesień terenowych czy lasów, łąk, stawów, a nawet pojedynczych drzew), służyły ludziom do doprecyzowania orientacji w terenie. Stały się jednocześnie rodzajem encyklopedii, która utrwaliła pamięć o dawnym środowisku naturalnym, jak również o minioniej sytuacji społeczno-gospodarczej i własnościowej danego regionu. W latach 1925–1942 oraz 1951–1962 pod przewodnictwem Ernsta Maetschkego oraz Artura Zobla zostały podjęte prace nad skatalogowaniem śląskich nazw polnych. W efekcie powstał zbiór ponad 74 tys. nazw, jednak nie został on opublikowany i m.in. z tego powodu nie wykorzystuje się ich w badaniach nad osadnictwem. Referentka przedstawiła metody i przebieg prac mających na celu przygotowanie kartoteki do planowanej publikacji. Podała także pod dyskusję propozycje przyjętych zasad edycji i omówiła ograniczenia badawcze wynikające z posługiwania się nazwami polnymi w rekonstrukcji dawnego krajobrazu kulturowego.

Jarosław Suproniuk z Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w referacie *Pustki i „osady puste” w Wielkopolsce w świetle rejestrów poborowych z 2 połowy XVI w.* omówił przydatność tego rodzaju źródeł skarbowych (spisy podatku nadzwyczajnego) w badaniach nad osadami określonymi w źródłach jako pustki. Rejestry poborowe – m.in. ze względu na ich liczbę (z lat 1550–1600 z województw kaliskiego i poznańskiego zachowały się łącznie 84)²

² Edycje rejestrów poboru łanowego z drugiej połowy XVI w. z województw kaliskiego i poznańskiego zostały udostępnione w formie bazy danych, arkuszy kalkulacyjnych i aplikacji mapowej Web-GIS zintegrowanych ze skanami rękopisów. Zob. <http://www.atlasfontium.pl/index.php?article=publications> (dostęp: 24 lipca 2017).

i zasięg (Korona) – są jednym z podstawowych, chociaż sporadycznie wykorzystywanych źródeł do historii Rzeczypospolitej w XVI w. Oprócz informacji o łąkach pustych w poszczególnych miejscowościach można wyodrębnić osady określone jako puste (*deserta, desertus*), przy czym w wielu przypadkach są to jedyne informacje o danej miejscowości. Mogą one posłużyć do odtworzenia sieci pustych i opuszczonych osad w Wielkopolsce w drugiej połowie XVI w.

Bogdan Kloch z Muzeum w Rybniku wystąpił z referatem *Od wioski Łony do ulicy Łony. Z badań nad osadnictwem Rybnika*, w którym ukazał proces wchłonięcia osady Łony przez miasto Rybnik. Analizując pisane i kartograficzne dane źródłowe, omówił etapy przekształceń osadniczych okolic Rybnika na przestrzeni wieków, podkreślając jednocześnie, że wciąż nie ma pewności, czy obecna ulica Łony istniała na terenie historycznej wsi o tej nazwie.

Przedostatnie wystąpienie miało tytuł *Minione wsie bamberskie na terenie dzisiejszego Poznania*, a jego autorką była Urszula Baszczyńska-Gosz z Muzeum Etnograficznego, Oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu. Władze miejskie sprowadziły Bambrów do Poznania w pierwszej połowie XVIII w., co motywowane było spustoszeniem miasta przez epidemie w latach 1708–1710 oraz zniszczeniem zaplecza gospodarczego w czasach wojny północnej. Głównym zadaniem ludności z Bambergu była pomoc w odbudowie Poznania, a jedynym warunkiem zezwolenia na osiedlenie się – wyznawanie wiary rzymskokatolickiej. W zamian za pomoc otrzymywali dogodne miejsca do zamieszkania oraz korzystne warunki gospodarki czynszowej. Zasiadliwszy okoliczne wsie, Bambrzy wpisali się w krajobraz miejski do tego stopnia, że ich strój kojarzony jest z tradycyjnym ubiorem omawianego regionu. Referentka pokazała zachowane pozostałości po zabudowie bamberskiej: domy, kapliczki, krzyże przydrożne oraz

słupy maryjne. Przedstawiła także dawne rozmieszczenie domostw bamberskich na tle współczesnego Poznania.

Ostatnim, zamykającym konferencję głosem był referat Piotra Wronieckiego przygotowany przy udziale Marcina Jaworskiego oraz Marka Ostrowskiego (wszyscy Uniwersytet Wrocławski), a zatytułowany *Opuszczona wieś w mieście stołecznym. Analiza pochodnych lotniczego skanowania laserowego południowej Warszawy*. Przyjmuje się, że tereny miejskie są bezpowrotnie utracone dla badań archeologicznych, a jedyne źródła informacji to wykopaliska ograniczone do obowiązkowych badań poprzedzających inwestycje budowlane. Na terenach miejskich utrudnione jest również stosowanie metod nieinwazyjnej prospekcji, jak analiza zdjęć lotniczych, pomiary geofizyczne, których skuteczność maleje w przypadku stanowisk wielowarstwowych, czy pochodne lotniczego skanowania laserowego (LSL), które również mają ograniczone zastosowanie. Korzystając z dostępnych zasobów serwisu „Geoportal” (m.in. stworzonego w oparciu o LSL Numerycznego Modelu Terenu), autorzy zaobserwowali przypuszczalne pozostałości założenia wiejskiego na terenie parku krajobrazowego leżącego w granicach współczesnej Warszawy. Analizując źródła pisane, a przede wszystkim materiał kartograficzny (m.in. mapę *Okolice Warszawy w Długości Pięciu Mil* Karola Perthésa z 1783 r.³ czy mapy z 1794 i 1820 r.), badacze ustalili, że odkryte struktury mogą nawiązywać do istniejącej w tym miejscu wsi Bażantarnia.

Podczas wystąpień, dyskusji czy rozmów w kularach referenci zgodnie podkreślali, że działania prowadzone w zespołach interdyscyplinarnych ukazują zwiększone możliwości badawcze niż jedna dziedzina naukowa; przedmiot lub zjawisko prześwietlane są różnego rodzaju metodami i analizowane pod różnym kątem. Połą-

czenie wyników takich badań daje zawsze poszerzony i pogłębiony obraz przeszłości oraz zachodzących przemian i zmian; przekłada się także na ich pełniejsze zrozumienie i prowadzi do dokładniejszej rekonstrukcji minionych epok i badanych procesów dziejowych. Uczestnicy oraz organizatorzy konferencji wyrazili nadzieję, że tego rodzaju spotkania choć w minimalnym stopniu wypełnią lukę widoczną na tej płaszczyźnie polskiej nauki. ■

Jarosław Suproniuk
(Warszawa)

**XX Międzynarodowa i Ogólnopolska
Konferencja Onomastyczna
„Onomastyka – Neohumanistyka –
Nauki Społeczne” – Kraków,
21–23 września 2016 r.**

W dniach 21–23 września 2016 r. w Krakowie odbyła się jubileuszowa XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna organizowana przez Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego oraz Polską Akademię Umiejętności. Obrady toczyły się w ramach dwóch sesji plenarnych (otwierającej i zamykającej konferencję), a także równoległych sesji tematycznych: „Nazwy własne w literaturze”, „Toponimy na pograniczu języków i kultur”, „Onimy na pograniczu języków i kultur”, „Teoria i metodologia nazw własnych”, „Obraz świata w nazwach własnych”, „Z zagadnień hydronimii”, „Nazwy własne w przestrzeni turystycznej”, „Nazwy własne jako świadectwo lokalnej tożsamości”, „Wartościowanie w nazwach własnych”, „Nazwy osobowe w dokumentach historycznych”, „Najstarsze onimy w historii i kulturze

³ Zob. <http://irek.amzp.pl/details.php?id=11780719> (dostęp: 25 lipca 2017).